

UDK: 811.111'373.45+811.512.133'373.45

Iskandarbek KUCHKAROV,
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: ula20061985@gmail.com

ADU katta o'qituvchisi, PhD S.Qodirov taqrizi asosida

THE ENTRY OF WORDS FROM ENGLISH INTO UZBEK AND THEIR ADAPTATION

Annotation

The article analyzes the phonetic, morphological and semantic adaptation processes of words entering Uzbek from English. The study examines the pathways of English borrowings during the Soviet period and post-independence years, the intermediary role of Russian, and modern terminology development. Analysis shows that while English terms mainly entered through Russian before independence, since 1991 the number of words borrowed directly from English has increased significantly.

Key words: Loanwords, lexical borrowing, phonetic adaptation, morphological adaptation, semantic change.

ПРОНИКНОВЕНИЕ СЛОВ ИЗ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКИЙ И ИХ АДАПТАЦИЯ

Аннотация

В статье анализируются процессы фонетической, морфологической и семантической адаптации слов, проникающих в узбекский язык из английского. Исследование рассматривает пути заимствования английских слов в советский период и после обретения независимости, посредническую роль русского языка и развитие современной терминологии. Анализ показывает, что если до независимости английские термины в основном проникали через русский язык, то с 1991 года количество слов, заимствуемых непосредственно из английского, значительно возросло.

Ключевые слова: Заимствованные слова, лексическое заимствование, фонетическая адаптация, морфологическая адаптация, семантические изменения.

INGLIZ TILIDAN O'ZBEK TILIGA SO'ZLARINING KIRIB KELISHI VA ULARNING MOSLASHUVI

Annotatsiya

Maqolada ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlarning fonetik, morfologik va semantik moslashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sovet davri va mustaqillik yillarida inglizcha o'zlashmalarning tilga kirib kelish yo'llari, rus tilining vositachilik roli hamda zamonaviy terminologiya rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mustaqillikdan oldin ingliz tilidagi atamalar asosan rus tili orqali kirib kelgan bo'lsa, 1991 yildan keyin bevosita ingliz tilidan qabul qilinadigan so'zlar soni sezilarli darajada oshgan.

Kalit so'zlar: O'zlashma so'zlar, leksik qarz olish, fonetik moslashuv, morfologik adaptatsiya, semantik o'zgarish.

Kirish. Tillararo o'zaro ta'sir va lug'aviy qarz olish jarayonlari insoniyat tarixida doimiy hodisa sifatida kuzatiladi. O'zbek tili ham o'z tarixiy rivojlanishi davomida arab, fors, rus va boshqa tillardan leksik birliklar qabul qilgan[7]. XX asr oxiri va XXI asr boshidan e'tiboran globallashuv jarayonlari tezlashishi, xalqaro aloqalar kengayishi va texnologiyalarning jadal rivojlanishi tufayli ingliz tilidan kirib kelayotgan o'zlashmalar soni sezilarli darajada ortdi.

Ingliz tilidan o'zbek tiliga so'zlarning kirib kelishi ikki asosiy bosqichda kuzatiladi. Birinchi bosqich Sovet davriga to'g'ri keladi, bu davrda inglizcha atamalar asosan rus tili vositachiligida tilimizga singgan. Ikkinchi bosqich 1991 yilda mustaqillikka erishilganidan keyin boshlangan bo'lib, bu davrda ingliz tili bilan bevosita aloqa kuchaygan va ko'plab terminlar to'g'ridan-to'g'ri qabul qilina boshlagan[3].

Tadqiqotning maqsadi ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlarning fonetik, morfologik va semantik moslashuv jarayonlarini tahlil qilish, Sovet davri va mustaqillik yillaridagi farqlarni aniqlash hamda zamonaviy terminologiya rivojlanish tendentsiyalarini ko'rib chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zlashma so'zlar masalasiga bag'ishlangan fundamental tadqiqotlar tilshunoslikda nazariy-metodologik asos yaratgan. Haugen leksik qarz olish jarayonini tahlil qilish uchun sistematik yondashuv ishlab chiqqan[11]. O'zbek tili leksikologiyasi

bo'yicha Hojiyev so'z yasallish tizimini tahlil qilgan bo'lib, o'zlashma birliklarning derivatsion jarayonlardagi ishtirokini ko'rib chiqdi[4].

Til siyosati va rejalashtirish masalalari bo'yicha Fiermanning "Language Planning and National Development: The Uzbek Experience" monografiyasi fundamental ahamiyatga ega[10]. Muallif Sovet davridagi til siyosati, terminologiya ishlab chiqish va rus tilining o'zbek tili lug'at tarkibiga ta'sirini tahlil qilgan.

Mustaqillikdan keyingi davr til o'zgarishlariga bag'ishlangan tadqiqotlar orasida Hasanovanning ishlari alohida ahamiyatga ega. Uning "Linguistic Landscape of Uzbekistan" maqolasida o'zbek, rus, tojik va ingliz tillarining O'zbekistondagi o'zaro munosabatlari tahlil qilingan[2].

Turkiy tillar kontaktologiyasi bo'yicha Johanssoning "Turkic Languages in Contact" asarida kod ko'chirish nazariyasi ishlab chiqilgan va turkiy tillarda til kontakti mexanizmlari tahlil qilingan[13]. Inglizcha o'zlashmalarning to'g'ridan-to'g'ri tadqiqiga bag'ishlangan zamonaviy ishlar orasida Ganieva va Sidikova o'zbek va ingliz tillarining o'zaro ta'sirini tahlil qilgan[1].

Fonetik moslashuv masalalariga Idoning "Uzbek" maqolasi Xalqaro Fonetik Alifbo jurnalida nashr etilgan bo'lib, o'zbek tilining fonetik tizimini to'liq tavsiflaydi[12]. Semantik o'zgarishlar masalasiga Khamzayevning maqolasi

bag'ishlangan bo'lib, gazeta matbuotidagi neologizmlarning semantik xususiyatlari tahlil qilingan[5].

Rus tilining vositachilik roli bo'yicha Forkerning maqolasi muhim hissa qo'shgan. Muallif rus fe'llarining sobiq Ittifoq mamlakatlari tillariga integratsiyasini tahlil qilgan[9]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidan bevosita kirayotgan zamonaviy terminologiya tadqiqi yanada rivojlantirishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlarning moslashuv jarayonlarini tahlil qilish uchun bir necha usullardan foydalanildi. Tavsiyiy-tahliliy metod yordamida o'zlashma so'zlarning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari tavsiflandi. Qiyosiy-tarixiy metod asosida Sovet davri va mustaqillik yillaridagi o'zlashma jarayonlari solishtirma tahlil qilindi.

Tadqiqot materiallari sifatida quyidagilar ishlatildi: O'zbekiston matbuoti (2015-2024), rasmiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, ijtimoiy tarmoqlardagi o'zbek tilidagi kontentlar, O'zbek tilining izohli lug'ati (2006-2008), radio va televideniya dasturlari transkripsiyalari. Tadqiqot korpusiga 5000 dan ortiq o'zlashma so'z misollari kiritildi.

Tahlil jarayonida har bir o'zlashma so'z uchun asl inglizcha shakli, o'zbek tilidagi shakli, fonetik o'zgarishlar, imloviy moslashuv, grammatik qo'shimchalar, semantik o'zgarishlar, qo'llanish sohasi va kirib kelish davri qayd etildi.

Tahlil va natijalar. Fonetik va imloviy moslashuv

Ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan so'zlar dastlab fonetik tizimga moslashadi. Inglizcha c harfi ko'pincha o'zbek tilida k yoki s harflariga almashadi: consensus - konsensus. Bu jarayon rus tili vositachiligida shakllangan[8]. Inglizchada "ie" birikmasi o'zbek tilida qisqa i tovushi sifatida qabul qilinadi: briefing - brifing, leader - lider.

Inglizcha -ing bilan tugaydigan so'zlar o'zbek tilida deyarli o'zgarishsiz qabul qilinadi: marketing, coaching, training. Inglizcha -tion qo'shimchasi o'zbek tilida -tsiya ko'rinishiga o'tadi: information - informatsiya, organization - organizatsiya[6].

Mustaqillikdan keyingi davrda bevosita ingliz tilidan kirib kelgan so'zlarda fonetik moslashuv soddalashgan. Blog, trend, post, format kabi so'zlar deyarli asl shakliga yaqin holda qabul qilinadi. Biroq ba'zi hollarda o'zbek fonetikasiga mos o'zgarishlar kiritiladi: website - vebsayt, browser - brauzer.

Morfologik moslashuv. Ingliz tilidan kirib kelgan so'zlar o'zbek tilining grammatik tizimiga to'liq moslashadi. Ko'plik shakli -lar qo'shimchasi bilan yasaladi: kompyuterlar, doktorlar, liderlar. Egalik qo'shimchalari: kompyuterim, proyektingiz, menejerning. Kelishik qo'shimchalari: kompyuterda, proyektni, liderdan, startapga.

Fe'l yasovchi qo'shimchalar ham ba'zi o'zlashmalar bilan qo'llaniladi: format - formatla-, start - startla-, test - testla-. Mustaqillikdan keyingi davrda morfologik moslashuv tezlashgan. Yangi kirib kelgan so'zlar bir-ikki yil ichida grammatik jihatdan to'liq o'zlashtiriladi.

Semantik moslashuv. Ingliz tilidan kirib kelgan so'zlarning bir qismi semantik jihatdan o'zgarishga uchraydi. Ma'no torayishi eng ko'p tarqalgan hodisalardan biri. Inglizcha meeting so'zi har qanday yig'ilishni bildirsada, o'zbek tilida miting asosan ommaviy norozilik aksiyasi ma'nosida

qo'llanadi. Speaker so'zi inglizchada nutq so'zlovchi shaxsni anglatadi, o'zbek tilida esa spiker asosan parlament rahbari yoki teledastur olib boruvchi ma'nosida ishlatiladi.

Image so'zining inglizcha ma'nosi qiyofa, tasvir bo'lsa, o'zbekchadagi imidj ko'proq ijtimoiy obro' mazmunida qo'llanadi. Forum so'zi inglizchada internet forumlarini ham bildiradi, o'zbek tilida esa asosan yirik xalqaro anjuman ma'nosida ishlatiladi.

Siyosiy-ijtimoiy va texnologik terminologiya. Mustaqillikdan keyin davlat boshqaruvi va jamiyat hayotiga oid xalqaro terminlarning aksariyati to'g'ridan-to'g'ri qabul qilindi: prezident, parlament, senat, konstitutsiya, referendum. Siyosiy terminologiyada -izm qo'shimchali atamalar katta o'rin tutadi: demokratiya, liberalizm, kapitalizm, terrorizm.

Iqtisodiy sohada inglizcha o'zlashmalar keng qo'llanadi: biznes, menejer, marketing, brend, startap, investitsiya. Texnologiya sohasida inglizcha terminlar deyarli mutlaq ustunlikka ega: kompyuter, internet, vebsayt, brauzer, server, Wi-Fi. Ijtimoiy tarmoqlar bilan bog'liq terminologiya to'raligicha inglizcha o'zlashmalardan iborat: blog, blogger, post, layk, hashtag.

Xulosa va takliflar. Ingliz tilidan o'zbek tiliga so'zlarning kirib kelishi va ularning moslashuvi haqidagi tadqiqot bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Birinchidan, inglizcha o'zlashmalar o'zbek tiliga ikki asosiy bosqichda kirib kelgan. Sovet davri mobaynida ingliz tilidagi atamalar asosan rus tili vositachiligida tilimizga singgan. Mustaqillikdan keyin ingliz tili bilan bevosita aloqa kuchaygan va ko'plab terminlar to'g'ridan-to'g'ri qabul qilina boshlangan.

Ikkinchidan, fonetik moslashuv jarayonida inglizcha c harfi k yoki s ga almashadi, "ie" birikmasi qisqa i tovushiga aylanadi, -tion qo'shimchasi -tsiya ko'rinishiga o'tadi. Mustaqillikdan keyingi davrda fonetik moslashuv soddalashib, ko'plab so'zlar asl talaffuziga yaqinroq shakilda qabul qilinmoqda.

Uchinchidan, morfologik jihatdan inglizcha o'zlashmalar o'zbek tilining grammatik tizimiga to'liq integratsiyalashadi. Ular ko'plik, egalik va kelishik qo'shimchalarini bemaol qabul qiladi. To'rtinchidan, semantik jihatdan inglizcha o'zlashmalarning bir qismi ma'no torayishiga uchraydi (meeting - miting, speaker - spiker).

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

O'zlashma so'zlarni qabul qilishda ilmiy-metodik yondashuv ishlab chiqish zarur.

Inglizcha o'zlashmalarning imlosini me'yorlashtirish uchun Davlat til komissiyasi huzurida maxsus kengash tashkil etish.

Ta'lim tizimida o'zlashma so'zlar va ularning moslashuvi masalalariga alohida e'tibor berish.

Terminologiya lug'atlarini muntazam yangilab turish va elektron lug'atlar yaratish.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilidan o'zbek tiliga so'zlarning kirib kelishi tabiiy jarayondir. Globallashuv sharoitida bu jarayon yanada jadallashadi. Shu bilan birga, milliy tilning o'ziga xosligini saqlash va ichki qonuniyatlariga rioya qilish muhim vazifalardir.

ADABIYOTLAR

- Ganieva, F., Sidikova, N. Vzaimodeystviye uzbekskogo i angliyskogo yazykov // Zarubezhnaya lingvistika i lingvodidaktika. 2024. Vol. 2. No. 5/S. P. 25-29.
- Hasanova, D. Linguistic Landscape of Uzbekistan: The Rise and Fall of Uzbek, Russian, Tajik, and English // Handbook of the Changing World Language Map / Eds. S. Brunn, R. Kehrein. Springer, 2019.
- Hasanova, D. Broadening the boundaries of the Expanding Circle: English in Uzbekistan // World Englishes. 2007. Vol. 26. P. 276-290.
- Hojiyev, A. O'zbek tili so'z yasalishi tizimi. Toshkent: O'qituvchi, 1989. 182 b.

5. Khamzaev, S.A. Semantic Peculiarities of Neologisms Functioning in the English and Uzbek Newspapers // International Journal of Social Science Research and Review. 2022. Vol. 5. No. 12. P. 341-346.
6. Polvannazirova, S., Makhmudov, R. The Overview of English Borrowings in Uzbek in Mass Media and Social Network Discourse. SSRN, 2024.
7. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. Tashkent: Universitet, 2000. 534 b.
8. Bodrogligeti, A. An Academic Reference Grammar of Modern Literary Uzbek. Munich: LINCOM Europa, 2003.
9. Forker, D. The late success of Soviet language policy: The integration of Russian verbs in languages of the former Soviet Union // International Journal of Bilingualism. 2021.
10. Fierman, W. Language Planning and National Development: The Uzbek Experience. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1991. 358 p.
11. Haugen, E. The Analysis of Linguistic Borrowing // Language. 1950. Vol. 26. P. 210-231.
12. Ido, Sh. Uzbek (IPA Illustration) // Journal of the International Phonetic Association. 2025. Vol. 55. No. 1-2. P. 152-168.
13. Johanson, L. Turkic. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. DOI: 10.1017/9781139016704.